Personal-adaptive indicators of the sovereignty of the students' psychological space

I.O. Havryliuk

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ORCID ID 0000-0001-6893-4908

Article info

Received 19.01.2019

Accepted 30.04.2019

Lesya Ukrainka Eastern
European National
University

Гаврилюк, І.О. (2019).
Особистісно-адаптаційні
індикатори суверенності
психологічного простору
студентської молоді.
Fundamental and applied
researches in practice of
leading scientific schools, 32
(2), 19–29.

Havryliuk, I.O. (2019). Personal-adaptive indicators of the sovereignty of the students' psychological space. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 32 (2), 19–29.

The article presents a theoretical and empirical study of personal-adaptive indicators of the sovereignty of the students' psychological space. The theoretical aspect of the problem emphasizes on viewing the social adaptation and its close relations with an individual's social activity, aimed to gain knowledge about the world, develop certain principles and specific ways of interaction. It is stressed that an optimal variant of the local interaction between social environment and personality is the psychological space sovereignty, indicated by personal-adaptive characteristics that define the boundaries of an individual's well-being and health. The paper demonstrates the importance of studying the sovereignty of psychological space in student years.

The program of empirical research and the range of mathematical methods used to process the study results, allow specifying the factor symptom complex of personal-adaptive characteristics of students with different levels of psychological space sovereignty. High level is predetermined by an individual's integral harmony in terms of positive self-esteem, self-regulation of emotions, independence, constructive communication, and life satisfaction, expressed by self-actualization in the signs of autonomy, creativity, and time orientation; friendliness and responsibility, as well as refractory reactions to the environmental stimuli. The medium level of psychological space sovereignty is characterized by emotional maturity, self-composure, sociability, open-mindedness, and outlook well-being; a social adaptation of such individuals is quite developed and focuses on the search of power, indicated by the quest for leadership and domination. Low level of psychological space sovereignty is denoted by personal maladaptive characteristics of the students, who experience emotional discomfort, existential malaise, the destructiveness of interpersonal communicative interaction, emotional immaturity, and dysphoric reactions to the environmental stimuli. The article necessitates on introducing and implementing psycho-correction practice for students with a low level of psychological space sovereignty to overcome potential emotional and maladaptive processes.

Keywords: psychological space sovereignty; social adaptation; individual's activity; personal-adaptive characteristics; students.

**Особистісно-адаптаційні індикатори суверенності
психологічного простору студентської молоді**

I.O. Гаврилюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки м. Луцьк, Україна

У статті презентовано теоретико-емпіричне дослідження особистісно-адаптаційних індикаторів суверенності психологічного простору студентської молоді. У теоретичному обґрунтуванні проблеми поставлено акцент на розгляді соціальної адаптації та її тісному взаємозв'язку із соціальною активністю особистості, яка спрямована на пізнання оточуючого світу та вироблення певних принципів і конкретних способів взаємодії. Наголошено, що оптимальним варіантом локальної взаємодії соціального середовища і особистості є суверенність психологічного простору, індикаторами якого є особистісно-адаптаційні характеристики, які визначають межі її психологічного благополуччя і здоров'я. Розкрито значення вивчення феномену суверенності психологічного простору в студентські роки.

Розроблена програма емпіричного дослідження, а також комплекс використаних методів математичної обробки результатів дослідження дає змогу конкретизувати факторні симптомокомплекси особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем прояву суверенності психологічного простору: високий рівень суверенності психологічного простору зумовлений інтегральною гармонійністю особистості в ознаках позитивної самооцінки, саморегуляції емоцій, самостійності, конструктивності спілкування, задоволеності життя; вираженої самоактуалізацією в ознаках автономності, креативності і орієнтації у часі; дружельюбністю і відповідальністю, а також вираженими рефракторними реакціями на стимули зовнішнього середовища; середній рівень суверенності психологічного простору визначається емоційною зрілістю, врівноваженістю, комунікабельністю, відкритістю, світоглядним благополуччям; їх розвинена соціальна адаптивність сфокусована на прагненні до влади, що знаходить вияв у прагненні до лідерства і домінування; низький рівень суверенності психологічного простору детермінований особистісно-деадаптаційними характеристиками студентів у переживанні ними емоційного дискомфорту, екзистенційного неблагополуччя, деструктивності міжособистісної комунікативної взаємодії; емоційної незрілості, а також вираженими дисфоричними реакціями на стимули зовнішнього середовища. Зазначено на необхідності впровадження психокорекційної роботи для студентів з низьким рівнем суверенності психологічного простору з метою подолання емоційно-деадаптаційних процесів.

Ключові слова: суверенність психологічного простору; соціальна адаптація; активність особистості; особистісно-адаптаційні характеристики; студенти.

Вступ

Актуальність дослідження особистісно-адаптаційних індикаторів суверенності психологічного простору зумовлена вкрай актуальними для сучасної психологічної науки аспектами позитивного функціонування особистості, завдяки якому людина може віднайти орієнтири ефективної самореалізації. Особливо зазначений аспект є актуальним у студентські роки, адже суверенність внутрішнього світу людини умовно окреслює межі життєвої реалізації, а для молоді людини є дуже важливим відчуття адекватного автономного функціонування. Тому запропонований варіант вивчення особистісно-адаптаційних індикаторів прояву суверенності психологічного простору дасть змогу конкретизувати психологічний зміст його прояву у студентські роки.

Мета статті: теоретичне та емпіричне обґрунтування особистісно-адаптаційних індикаторів суверенності психологічного простору студентської молоді.

Завдання статті: узагальнити теоретико-методологічні здобутки із зазначеної проблеми у соціально-психологічній літературі; розробити і реалізувати концептуальне та процедурно-методичне забезпечення вивчення проблеми; та обґрунтувати особистісно-адаптаційні індикатори суверенності психологічного простору студентської молоді.

Методи та методики дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, систематизація і узагальнення); *емпіричні* (спостереження; бесіда; тестування за допомогою опитувальника «Суверенність психологічного простору» С. Нартової-Бочавер, методики «Дослідження соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса і Р. Даймонда; методики діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища В.Бойко, опитувальника FPI, тесту визначення самоактуалізації (САТ) Е. Шострома (в адаптації В. Каліна), шкали соціального самоконтролю М. Снайдера, тесту міжособистісної взаємодії Т. Лірі, методики діагностики психологічного благополуччя особистості (ДПБО) Н. Каргіної та тесту «Інтегральна гармонійність особистості» О. Моткова); *математичної статистики:* процедура стандартизації змінних шляхом z-перетворень первинної матриці обрахунку та результатів факторного аналізу; критерій нормальності Колмогорова-Смирнова; непараметричний критерій Н-Краскеда-Уоллеса; факторний аналіз, кореляційний аналіз. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 13.0.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Студентський вік визначається вираженою готовністю до

життєвого самовизначення, що віднаходить свій безпосередній зв'язок із соціально-психологічною адаптованістю особистості. Для особистості соціальна адаптація носить парадоксальний характер: вона розгортається як гнучка пошукова активність, що розгортається в нових умовах і визначає вихід індивіда за межі готової кінцевої форми. Чим менш вираженим в індивіді є особистісний початок, тим більш соціальна адаптація починає носити характер пристосування до умов соціального середовища [4]. Таким чином, під адаптацією слід розуміти одну із сторін універсального зв'язку і взаємодії системи із навколишнім середовищем, а саме – спосіб цієї взаємодії. Суть її полягає в тому, що система знімає будь-який вплив шляхом зміни, що реалізується з допомогою відображення-сліду і відображення-відповідної реакції.

Так у своїй епігенетичній концепції Е. Еріксон розумів процес соціального розвитку особистості в єдності з процесами соціальної взаємодії і визначав його як послідовність психосоціальних криз. Центральною тенденцією у переживанні всіх критичних періодів розвитку для людини є прагнення до власної ідентичності. В юнацькому віці центральним моментом формування ідентичності є конфлікт між становленням індивідуальності і дифузиею ідентичності. Це період «рольового мораторію», коли у людини з'являється почуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, чи, навпаки, виникає дифузне, розмите «Я», рольова і особистісна невизначеність. Така рольова невизначеність часто характеризується нездатністю вибрати кар'єру чи продовжити навчання і може спровокувати в подальшому регресивні тенденції процесу соціалізації особистості [5].

При вивченні соціальної адаптації завжди слід враховувати активність соціального середовища і активність особистості, яка спрямована на пізнання оточуючого світу, вироблення певних принципів і конкретних способів взаємодії, які дають змогу не лише пристосуватися до мінливих умов, але й перетворювати їх тією мірою, якою це виявляється доцільним для систем. У цьому контексті актуалізується питання суверенності (автономності, незалежності) як системної риси особистості, що є необхідною умовою нормального функціонування та розвитку. Саме суверенність забезпечує відчуття впевненості в тому, що все, що робить людина, відповідає її власним бажанням і переконанням. При цьому вона зазначає, що суверенність розвивається упродовж життєвого шляху людини. Сфера розповсюдження особистісної автономії в ході онтогенезу розширюється до більш віддалених фрагментів середовища. Динаміка розвитку суверенності відповідає логіці призначення: спочатку утворюються ті форми суверенності, які є базовими, відповідають еволюційному завданню (тілесна, територіальна), потім ті, що набувають не тільки еволюційного, а й соціального смислу (звички, речі), і, нарешті, виміри, що здебільшого вирішують соціально-культурне завдання (соціальні зв'язки, цінності) [2].

Суверенність не є абсолютною якістю особистості, вона встановлюється і проявляється по відношенню до персоналізованої частини середовища – психологічному простору особистості, що як суб'єктивно значущий фрагмент буття, визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини, і вміщує комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює і оберігає усіма можливими фізичними і психологічними засобами [3]. В стабільні і продуктивні періоди життя простір прагне до рівноваги, при цьому використовуючи складені і засвоєні знаки самовираження. А під час стресових подій і особистісних криз, межі можуть втрачати свою міцність, і особистість здійснює регресію до минулого. Тому адаптація є специфічною інтеграцією із спільністю і самовизначення в ній. З одного боку, це необхідна стадія входження особистості в нові соціальні умови на основі прийняття соціальних норм і цінностей суспільства, а з другого боку, цей момент пов'язаний зі становленням особистості в умовах даної спільності, коли найбільш повно виявляються всі потенційні можливості і здібності особистості. Якщо адаптація виражається в певних цілеспрямованих змінах поведінки і свідомості суб'єктів-індивідів, то суверенність психологічного простору є віддзеркаленням світу людини і відношень людини із цим світом у комплексі особистісно-адаптаційних характеристик, які індивідуально напрацьовуються кожною людиною в процесі життя і визначають межі її психологічного благополуччя і здоров'я.

Тому у концептуальному полі обґрунтування емпіричної програми дослідження будемо дотримуватися розуміння суверенності психологічного простору як цілісного поняття, що відображає явище включення особистості в соціальне середовище, інтеграцію зі спільністю і самовизначення в ній на базі найбільш істотних особливостей особистісно-адаптаційних властивостей індивідуальності.

Організація дослідження полягала у створенні програмно-методичного забезпечення та передбачала його структурно-логічну поетапність. Вибірку дослідження склали студенти факультету психології та соціології та факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. У дослідженні взяли участь 240 осіб, віком від 18-ти до 25-ти років.

Використана низка методів та психодіагностичних методик дослідження, чіткість планування та конкретизація етапів дослідження дають право стверджувати, що результати дослідження є вірогідними у вивченні особистісно-адаптаційних індикаторів суверенності психологічного простору студентської молоді.

Початковим етапом статистично-математичного аналізу даних стала процедура стандартизації (z-перетворення) даних. Тому подальша математично-статистична обробка результатів констатувального експерименту відбувалась з використанням уже стандартизованих змінних. Застосування Z-критерію

нормальності Колмогорова-Смирнова, показує, що розподіл істотно відрізняється від нормального. Саме тому, для перевірки гіпотези про відмінність між групами респондентів з різним рівнем суверенності психологічного простору було використано непараметричний Н-критерій Крускала-Уоллеса, значення якого показали відмінності між переважною більшістю діагностованих показників ($p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$; $p \leq 0,001$), за виключенням таких характеристик як невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, когнітивне благополуччя ($p \geq 0,05$). Ці

характеристики були вилучені із подальшого аналізу як статистично незначущі.

Базовою методикою у вивченні проблеми стала методика С. Нартової-Бочавер «Суверенність психологічного простору», за допомогою якої визначено три основні групи досліджуваних студентів з різними показниками суверенності психологічного простору: високий, середній та низький, які продемонстрували статистично значущі відмінності їх прояву у досліджуваних студентів (табл. 1).

Таблиця 1

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для конкретизації відмінностей особистісно-адаптаційних індикаторів суверенності психологічного простору студентської молоді

Діагностичні критерії	Високий рівень (n=82)	Середній рівень (n=86)	Низький рівень (n =72)	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значи-мості
	Ранги					
Суверенність фізичного тіла	199,50	111,09	41,77	201,980	2	.000***
Суверенність території	199,50	115,00	37,10	213,293	2	.000***
Суверенність світу речей	197,93	112,12	42,32	196,948	2	.000***
Суверенність звичок	199,50	115,50	36,50	213,895	2	.000***
Суверенність соціальних зв'язків	197,09	117,80	36,50	210,750	2	.000***
Суверенність цінностей	193,62	113,44	45,65	177,037	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: *** $p \leq 0,001$

Результати проведеного порівняння груп за критерієм рівня суверенності психологічного простору дають нам можливість перейти до факторного аналізу, використання якого дасть змогу конкретизувати комплекс особистісно-адаптаційних показників суверенності психологічного простору.

Виділений в результаті факторизації фактор становить сукупність тих змінних з числа включених в аналіз, котрі мають значущі навантаження. Факторизація матриці психологічних шкал (змінних) у розрізі особистісно-адаптаційних характеристик респондентів, перевірених за допомогою критерію Н-критерію Крускала-Уоллеса, відбувалася за допомогою методу головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax).

Для визначення числа факторів ми користувалися критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кетгела, який вимагає побудови графіка власних значень. Правомірність застосування методу факторного аналізу до вибірки також перевірялась за критерієм Кайзера-Мейєра-Олкіна: значення кореляції між фактором та змінними, що входять в його структуру менше 0,6 не брались до уваги в аналізі та критерієм менше 0,001.

Отож, правомірність застосування факторного аналізу до визначених показників було перевірено за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО = 0,832), а також критерію сферичності Барлетта (приблизне значення $\chi^2=6868,013$; $df=1378$; $p=0,000$), що засвідчило доцільність та можливість використання заданого типу аналізу для обраних даних. Застосовані операції виключили з переліку діагностичних критеріїв ще

декілька змінних, які мали низьку дисперсію та зменшували «вагу» фактору, до якого входили (це прийняття інших, емоційне, поведінкове та вольове благополуччя).

Таким чином, нами було отримано факторну структуру вимірюваних психодіагностичних показників, інтерпретовану як дев'ятифакторну модель особистісно-адаптаційних характеристик суверенності психологічного простору особистості. Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень виявилася доволі структурованою, з чітко вираженими дев'ятьма факторами, що описують понад 55 % дисперсії масиву емпіричних даних. Виділення найбільш значущих факторів підтверджено відповідними високими показниками коефіцієнтів факторних навантажень (табл. 2).

Перший фактор «Інтегральна гармонійність особистості» пояснює 14,4 % дисперсії, містить дванадцять особистісно-адаптаційних детермінант суверенності психологічного простору: позитивність самооцінки (0,909), духовні цінності (0,850), цінності особистісної гармонії (0,836), саморегуляція емоцій (0,822), помірність сили бажань (0,815), самореалізація (0,745), задоволеність життям (0,732), гармонійність особистості (0,730), конструктивність спілкування (0,708), самостійність (0,700), самовизначення (0,681), образ життя (0,600).

Другий фактор «Самоактуалізація особистості» (майже 8 % дисперсії) найбільш тісно пов'язаний із такими показниками як: креативність (0,663), саморозуміння (0,651), спонтанність (0,598), аутосимпатія (0,577), автономність (0,560), потреба у впізнанні (0,523), соціальний самоконтроль (-0,482), погляд на природу людини (0,429).

Подальший аналіз даних вказує, що третій фактор «Емоційна зрілість» (6,5 % дисперсії) проявляється через такі діагностичні показники як: роздратованість (-0,689), врівноваженість (0,669), екстра-інтернальність (0,641), комунікабельність (0,581), емоційна лабільність (0,518), відкритість (0,507), реактивна агресивність (-0,488), світоглядне благополуччя (0,405).

До четвертого фактору «Дружелюбність» (6,08 % дисперсії) з найбільшою факторною вагою увійшли показники: залежність (слухняність) (0,780), покірність (сором'язливість) (0,705), співробітництво (0,698), відповідальність (0,669).

П'ятий фактор «Владність» (близько 5,5 % дисперсії) інтегрував такі показники застосованих нами діагностичних методик: незалежність (домінування) (0,757), владність (лідерство) (0,727),

прямолинійність (агресивність) (0,711), недовірливість (скептицизм) (0,489).

Шостий фактор «Соціальна адаптивність» (5,04 % дисперсії) найбільшою мірою визначають показники: інтернальність (0,649), самоприйняття (0,610), адаптація (0,584), домінування (0,484), контактність (0,439).

До сьомого фактору «Орієнтація у часі» (3,5 % дисперсії) з найбільшою факторною вагою увійшли показники як: орієнтація у часі (0,741), ціннісні орієнтації (0,555).

Восьмий фактор отримав назву «Емоційна рефрактерність» (3,5 % дисперсії), адже до нього увійшли такі характеристики емоційних реакцій особистості на стимули зовнішнього середовища як рефрактерна реакція (0,849) і дисфорична реакція (-0,667).

Таблиця 2

Власні значення виокремлених факторів

Фактори	Навантаження фактору після обертання		
	Всього (факторна вага)	Навантаження (у %)	Загальний показник навантаження (у %)
1	7,655	14,443	14,443
2	4,232	7,985	22,428
3	3,447	6,504	28,932
4	3,224	6,083	35,015
5	2,914	5,497	40,512
6	2,674	5,046	45,558
7	1,849	3,489	49,047
8	1,849	3,488	52,535
9	1,631	3,078	55,612

Дев'ятий фактор «Емоційна дезадаптація» (3 % дисперсії) найбільш тісно пов'язаний із такими показниками як емоційний комфорт (-0,525), екзистенційне благополуччя (-0,524), гнучкість у спілкуванні (-0,471).

Наступний етап емпіричного дослідження був спрямований на виявлення відмінностей у рівнях вираження виділених факторів серед груп респондентів, диференційованих за критерієм «рівень суверенності психологічного простору особистості». З цією метою нами було використано дані, отримані під час факторного аналізу, що дозволило нам обчислити кількісні показники по дев'яти виділеним факторам у z-шкалі (проведено статистичну процедуру з використанням методу z-перетворень, яка дозволила перевести отримані у дослідженні бали у стандартизовану шкалу у вигляді z-балів (факторних оцінок)) для кожного опитанта. На

підставі z-балів, які знаходяться у діапазоні від -3 Sig. до +3 Sig., ми можемо, фактично, визначити рівні вираження факторів у кожній з трьох груп беручи до уваги той факт, що показники у діапазоні від -3 до -1 відповідають низькому рівню вираження фактору, показники від -1 до +1 відповідають середньому рівню, а показники від +1 до +3 відповідають високому рівню вираження. Нами було визначено кількість респондентів з кожної групи (у кількісному та відсотковому значенні), z-бали яких відповідали різним рівням прояву кожного фактору. Відсоткові тенденції вираження усіх виокремлених факторів у досліджуваних групах представлені в таблицях 3-11.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Інтегральна гармонійність особистості» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3).

Таблиця 3

**Порівняльний аналіз рівнів фактору «Інтегральна гармонійність особистості»
серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору**

Приналежність до групи	Фактор 1 «Інтегральна гармонійність особистості»			Всього (із кожної групи)
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	4 (4,84 %)	60 (73,13 %)	18 (22,00 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	19 (22,10 %)	56 (65,11 %)	11 (12,79 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	18 (25,00 %)	49 (68,00 %)	5 (7,00 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	41 (17,08 %)	165 (68,75 %)	34 (14,1 %)	240 (100%)

Хоча найбільший відсоток прояву інтегральної гармонійності особистості зафіксований для респондентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору, помітним є діагностичний факт, що високий рівень гармонійності особистості притаманний респондентам з високим рівнем суверенності психологічного простору на відміну від осіб з низьким рівнем, яким більш властиві низькі показники інтегральної гармонійності особистості. З-поміж виражених ознак позитивного ставлення до себе, розвинутого духовно-морального світогляду, а саме морального ставлення до інших людей та природи, виражених естетичних якостей та переживань, творчих здібностей, прагнення до побудови обґрунтованої та реалістичної картини світу, розуміння його сутності та прийняття його різноманітності, а також ознак задоволеності стосунками у сім'ї, з друзями, з колегами, тобто задоволеністю життям в цілому; і проявів чіткого розуміння свого життєвого призначення, визначеності життєвих завдань та довгострокових планів щодо їх реалізації на найближчі декілька років,

конструктивності спілкування і самостійності, які зафіксовані у респондентів із високим рівнем суверенності психологічного простору, головною ознакою їх є узгодженість і насиченість життя. В той же час досліджувані студенти із низьким рівнем суверенності психологічного простору відображають нижчий рівень розвитку духовних і моральних цінностей, неоптимальну організацію образу життя, недостатньо розвинуту саморегуляцію емоцій та дій, низьку самооцінку, невіру в себе і свої можливості, вони схильні до песимістичних настроїв та апатії, не вміють знаходити спільну мову з іншими людьми, а також вони не налаштовані на здійснення власних життєвих планів і докладання зусиль щодо гармонізації власної особистості, тобто у загальній сукупності схильні до переживання депресивних станів і втрати інтересу до життя.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Самоактуалізація особистості» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 4).

Таблиця 4

**Порівняльний аналіз рівнів фактору «Самоактуалізація особистості» серед
респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору**

Приналежність до групи	Фактор 2 «Самоактуалізація особистості»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	0 (0,00 %)	55 (67,07%)	27 (32,93 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	19 (22,09 %)	56 (65,12 %)	11 (12,79 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	20 (27,78 %)	50 (69,44 %)	2 (2,78 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	39 (16,25 %)	161 (67,08 %)	40 (16,6 %)	240 (100%)

Аналізуючи отримані дані можемо стверджувати, що особам з високим рівнем суверенності притаманні всі ознаки високого рівня самоактуалізації. Водночас, респонденти з середнім та низьким рівнем суверенності психологічного простору демонструють схильність до низького рівня прояву вказаного фактору. Студенти з високим рівнем суверенності психологічного простору більш креативні і прагнуть до творчості, їх чутливість і сенситивність до своїх

бажань і потреб, робить їх більш довірливими до навколишнього світу, а отже й більш впевненими в собі; виражена аутосимпатія і автономність як природна основа їх психічного здоров'я і цілісності, робить їх відкритими до світу і людей, вони успішно встановлюють довготривалі і доброзичливі стосунки з оточуючими; в той же час у них слабо виражений соціальний контроль, що говорить про їх схильність до правдивих відчуттів до інших людей. Не дивлячись

на те, що найбільший відсоток прояву самоактуалізації особистості зафіксований для респондентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору, суттєву відмінність знаходимо для групи студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору, а саме їх відрізняє високий соціальний самоконтроль, які блокує внутрішні інтенції до самовдосконалення і

особистісного росту, і більш характеризує їх поведінку як імітаційну та стереотипну.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Емоційна зрілість» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 5).

Таблиця 5

Порівняльний аналіз рівнів фактору «Емоційна зрілість» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 3 «Емоційна зрілість»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	1 (1,22 %)	72 (87,80 %)	9 (10,98 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	29 (33,72 %)	43 (50,00 %)	14 (16,28 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	25 (34,72 %)	33 (45,83 %)	14 (19,44 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	55 (23 %)	148 (61,6 %)	37 (15,41 %)	240 (100%)

Результати показали, що високий рівень емоційної зрілості притаманний лише невеликій частині респондентів – 15 % загальної вибірки, що загалом дає змогу охарактеризувати їх врівноваженими, які поряд із відсутністю роздратованості і реактивної агресивності, відображають хорошу емоційну стабільність і захищеність цих студентів від впливу стрес-факторів звичних життєвих ситуацій, що підтверджується у таких якостях як інтернальність, оптимістичність, активність; на фоні вираженого світоглядного благополуччя, добре виразними стають їх

комунікабельність і відкритість, які вказують на прагнення особистості до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми. Низький рівень емоційної зрілості більш притаманний особам з середнім та низьким рівнем суверенності психологічного простору.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Дружелюбність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 6).

Таблиця 6

Порівняльний аналіз рівнів фактору «Дружелюбність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 4 «Дружелюбність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	0 (0,00 %)	50 (60,98 %)	32 (39,02 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	24 (27,91 %)	51 (59,30 %)	11 (12,79 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	15 (20,83 %)	53 (73,61 %)	4 (5,56 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	39 (16,25 %)	154 (64,16 %)	47 (19,58 %)	240 (100%)

Отримані дані вказують, що низький рівень дружелюбності найбільш притаманний респондентам з середнім рівнем суверенності психологічного простору і зовсім не властивий особам з високим рівнем суверенності. Серед них найбільше осіб, що демонструють високий рівень прояву інтегральних характеристик дружелюбності. Ці студенти відзначаються міжособистісною залежністю, які вміння орієнтуватися в ситуації взаємодії і розуміння,

покірністю, здібностями до співробітництва і відповідальністю, які у комплексі сприяють конструктивній взаємодії з соціумом та виступають умовою успішної інтеграції в суспільство.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Владність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору так само виявило суттєві відмінності між ними (табл. 7).

Таблиця 7

Порівняльний аналіз рівнів фактору «Владність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 5 «Владність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	2 (2,44 %)	60 (73,17 %)	20 (24,39 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	25 (29,07 %)	52 (60,47 %)	9 (10,47 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	19 (26,39 %)	45 (62,50 %)	8 (11,11 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	46 (19,16 %)	157 (65,41 %)	37 (15,41 %)	240 (100%)

Досить цікавим виявився факт, що високий рівень владності (схильності до лідерства) притаманний особам з високим рівнем суверенності, на відміну від респондентів з середнім та низьким рівнем суверенності, які більш схильні до низького рівня вияву вказаного фактору. Ознаки владності знаходять прояв у незалежності і вмінні відстоювати власну думку та ідеї, бажання проявляти лідерські якості, як-от вміння взяти на себе ініціативу, відповідальність у прийнятті різноманітних рішень, може супроводжуватися надмірним скептицизмом і

прямолинійністю. Цим студентам на відміну від двох попередніх груп притаманні висока ідейність і принциповість, які не тільки відображають характеристики незалежності, але й характеристики самодостатності, самовпевненості та практичності в реалізації життєвих цілей і планів.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Соціальна адаптивність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 8).

Таблиця 8

Порівняльний аналіз рівнів фактору «Соціальна адаптивність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 6 «Соціальна адаптивність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	6 (7,32 %)	68 (82,93 %)	8 (9,76 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	0 (0,00 %)	58 (67,44 %)	28 (32,56 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	33 (45,83 %)	39 (54,17 %)	0 (0,00 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	39 (16,25 %)	165 (68,75 %)	36 (15 %)	240 (100%)

Респондентам з низьким рівнем суверенності психологічного простору притаманний низький та середній рівень соціальної адаптивності; респондентам з середнім рівнем суверенності властиві прояви середнього та високого рівня соціальної адаптивності. Група з високим рівнем суверенності найчастіше демонструє ознаки соціальної адаптивності середнього рівня прояву. Висока соціальна адаптивність підкреслює сформований внутрішній контроль цих студентів, розвинуте самоприйняття виражається у прийнятті своєї зовнішньої та внутрішньої привабливості, переживанні задоволеності собою та рефлексивному самопізнанні; конструктивне домінування і вміння контактувати з іншими людьми, визначає розвинутий адаптаційний профіль життєвої компетентності.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Орієнтація у часі» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 9).

Таблиця 9

Порівняльний аналіз рівнів фактору «Орієнтація у часі» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 7 «Орієнтація у часі»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	10 (12,20 %)	67 (81,71 %)	5 (6,10 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	12 (13,95 %)	49 (56,98 %)	25 (29,07 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	13 (18,06 %)	52 (72,22 %)	7 (9,72 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	35 (14,58 %)	168 (70 %)	37 (15,41 %)	240 (100%)

Високий рівень орієнтації у часі, як інтегральної особистісно-адаптаційної детермінанти рівня суверенності психологічного простору, притаманний особам з середнім рівнем суверенності. Водночас респонденти з високим та низьким рівнем суверенності виявляють схильність до низького та середнього рівня прояву вказаного фактору, що переважно може бути пояснено індивідуальною системою ціннісних орієнтацій студентів.

До сьомого фактору «Орієнтація у часі» (3,5 % дисперсії) з найбільшою факторною вагою увійшли показники як: орієнтація у часі (0,741), ціннісні орієнтації (0,555).

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Емоційна рефрактерність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 10).

Таблиця 10

Порівняльний аналіз рівнів фактору «Емоційна рефрактерність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 8 «Емоційна рефрактерність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	4 (4,88 %)	68 (82,93 %)	10 (12,20 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	16 (18,60 %)	55 (63,95 %)	15 (17,44 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	12 (16,67 %)	58 (80,56 %)	2 (2,78 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	32 (13,33 %)	181 (75,41 %)	27 (11,25 %)	240 (100%)

Отримані дані вказують, що способи емоційного реагування на стимули навколишнього середовища та рівні його вияву найбільш відрізняються серед осіб із високим та низьким рівнем суверенності психологічного простору. Респонденти з низьким рівнем суверенності практично не виявляють рефрактерності високого рівня, і більше орієнтовані на дисфоричні реакції (реакції, орієнтовані за ззовні, які переважно супроводжуються негативними переживаннями і налаштованістю емоційної системи на негативні стимули), на відміну від осіб з високим

рівнем суверенності, для яких емоційна рефрактерність це внутрішньорієнтована активність і позитивність смислів і соціальних значень стимулів оточення, за допомогою яких енергетичний потенціал блокує або гальмує поведінкові реакції.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «Емоційна дезадаптація» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 11).

Таблиця 11

Порівняльний аналіз рівнів фактору «Емоційна дезадаптація» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 9 «Емоційна дезадаптація»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	13 (15,85 %)	56 (68,29 %)	13 (15,85 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	8 (9,30 %)	58 (67,44 %)	20 (23,26 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	20 (27,78 %)	44 (61,11 %)	8 (11,11 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	41 (17,08 %)	158 (65,83 %)	41 (17,08 %)	240 (100%)

Цікавим виявився факт відсутності інформативних відмінностей між рівнями вияву вказаного фактору (як сукупності змінних емоційного дискомфорту, відсутності екзистенційного благополуччя і гнучкості в спілкуванні, що вказують на емоційну дезадаптацію) та різними рівнями суверенності психологічного простору: особам з різними рівнями суверенності притаманні як високі, так і низькі рівня вияву вказаного фактору.

Наступний крок емпіричного дослідження був спрямований на виявлення статистичної значущості виявлених відмінностей у рівні вираження виокремлених факторів в групах респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору. Для вирішення цього завдання було використано непараметричний критерій відмінностей для незалежних вибірок Н-критерій Крускала-Уоллеса (табл.12).

Таблиця 12

Визначення достовірності відмінностей у рівні вираження виокремлених факторів серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Фактори	Хі-квадрат	p
Фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості»	28,024	.000***
Фактор (2) «самоактуалізація особистості»	78,738	.000***
Фактор (3) «емоційна зрілість»	11,597	.003**
Фактор (4) «дружелюбність»	47,867	.000***
Фактор (5) «владність»	38,955	.000***
Фактор (6) «соціальна адаптивність»	126,558	.000***
Фактор (7) «орієнтація у часі»	18,244	.000***
Фактор (8) «емоційна рефрактерність»	22,061	.000***
Фактор (9) «емоційна дезадаптація»	5,010	.082

Примітка: рівень достовірності: ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Наступним кроком вивчення особистісно-адаптаційних характеристик осіб з різними рівнями суверенності психологічного простору стало використання методу кореляційного аналізу для визначення статистично-достовірних кореляцій між основними факторними симптомокомплексами та

загальним показником суверенності психологічного простору особистості. Кореляційний аналіз спрямований на перевірку гіпотези про зв'язок між вказаними змінними здійснювався з використанням коефіцієнту кореляції r-Пірсона. Результати обрахунку подані у табл. 13.

Таблиця 13

Обрахунок кореляційних зв'язків між факторними симптомокомплексами особистісно-адаптаційних характеристик осіб з різними рівнями суверенності психологічного простору

Фактори	Рівень суверенності психологічного простору	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості»		.499***	.089	.161
Фактор (2) «самоактуалізація особистості»		.313**	-.106	-.111
Фактор (3) «емоційна зрілість»		.020	.302**	-.216*
Фактор (4) «дружелюбність»		.254*	-.094	-.005
Фактор (5) «владність»		.083	.226*	-.224*
Фактор (6) «соціальна адаптивність»		.101	.283**	.114
Фактор (7) «орієнтація у часі»		.243*	.008	.182
Фактор (8) «емоційна рефрактерність»		-.226*	.009	.292*
Фактор (9) «емоційна дезадаптація»		.042	-.137	.399***

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$;

Отримані результати дають нам змогу припустити існування взаємозв'язку рівня суверенності психологічного простору особистості з визначеними нами факторними симптомокомплексами особистісно-адаптаційних характеристик особистості. Так *високий рівень* суверенності психологічного простору зумовлений інтегральною гармонійністю особистості ($p \leq 0,001$), яка формується завдяки наявності таких особистісно-адаптаційних характеристик особистості як:

позитивна самооцінка, саморегуляція емоцій, самостійність, конструктивність спілкування, задоволеність життя тощо. Також детермінантами високого рівня суверенності є високий рівень самоактуалізації особистості ($p \leq 0,01$) (автономність, креативність, соціальний самоконтроль тощо), дружелюбність ($p \leq 0,05$) (співробітництво, слухняність, відповідальність), орієнтація у часі ($p \leq 0,05$) (здатність будувати власну активність «тут і тепер», а не учора чи завтра) та відсутність

енергетичного блокування власних емоційно-поведінкових реакцій на стимули зовнішнього середовища ($p \leq 0,05$).

Визначальною детермінантою *середнього рівня* суверенності психологічного простору за результатами нашого дослідження є достатня емоційна зрілість особистості ($p \leq 0,01$), яка виявляється через такі особистісно-адаптаційні характеристики як врівноваженість, комунікабельність, емоційна лабільність, відкритість, світоглядне благополуччя тощо. Вказаний рівень суверенності також передбачає розвинену соціальну адаптивність особистості ($p \leq 0,01$) (адаптація, контактність, домінування, самоприйняття) та певний рівень владності ($p \leq 0,05$) (домінування, лідерство, прямолінійність).

Причинами прояву *низького рівня* суверенності психологічного простору, за результатами нашого дослідження, можуть стати емоційна дезадаптація ($p \leq 0,001$), яка детермінується такими особистісно-адаптаційними характеристиками особистості як емоційний дискомфорт, екзистенційне неблагополуччя, деструктивність міжособистісної комунікативної взаємодії; емоційна дисфоричність ($p \leq 0,05$), що здатна спричинити блокування або гальмування поведінкових реакцій; низький рівень прояву таких якостей «владності» як лідерство, домінування ($p \leq 0,05$); емоційна незрілість ($p \leq 0,05$).

Висновки

Запропонований варіант теоретичного та емпірико-діагностичного вивчення особистісно-адаптаційних індикаторів суверенності психологічного простору студентської молоді, ще раз доводить, що запропонований формат дослідження є продуктивним засобом визначення психологічного профілю суверенності особистісного простору в період первинної професіоналізації особистості. Доведено відмінності між факторними симптомокомплексами особистісно-адаптаційних характеристик особистості в залежності від рівня суверенності психологічного простору. Зафіксована тенденційна закономірність, що високі і середні показники прояву суверенності психологічного простору супроводжують такі особистісно-адаптаційні характеристики, які є індикаторами соціальної зрілості цих випробуваних, а саме їх виражена внутрішня детермінація поведінки знаходить тісний зв'язок із багатством внутрішнього світу і системою цінностей, що вибірково виражається в активності поведінки щодо зовнішніх умов, а отже проявляється в цілому в адаптаційних процесах. Щодо особистісно-адаптаційних характеристик студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору, то саме у цій групі спостерігаємо полярний комплекс властивостей, які оптимальним чином врівноважують організацію життя з предметними умовами оточення, але потребують свого уточнення у конкретній психокорекційній роботі з подолання емоційних дезадаптаційних процесів. Проведене

дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Воно може бути продовжене у напрямі розробки різноманітних прикладних програм прогнозування і формування соціально-адаптаційного змісту особистісного простору студентської молоді.

References

1. Byuyul A. P. (2005). TsYofel. SPSS: Iskustvo obrabotki informatsii. Analiz statisticheskikh daniy i vosstanovlenie skrytykh zakonov [TsYofel SPSS: The Art of Information Processing. Analysis of statistical data and the restoration of hidden laws]. Sankt-Peterburg: «DiaSoftYuP», 608 s. [in Russian].
2. Nartova-Bochaver S.K. (2002). Ponyatie «psihologicheskoe prostranstvo lichnosti» i ego evristicheskie vozmozhnosti [The concept of "psychological space of the individual" and its heuristic capabilities]. *Psihologicheskaya nauka i obrazovanie – Psychological science and education*, 1, 35-42 [in Russian].
3. Nartova-Bochaver S.K. (2007). Psihologicheskaya suverenost kak kriteriy lichnostnoy zrelosti v psihologii [Psychological sovereignty as a criterion of personal maturity in psychology]. *Fenomen i kategoriya zrelosti v psihologii – Phenomenon and category of maturity in psychology*. Moskva : Izd-vo In-t psihologii RAN, S. 149-173. [in Russian].
4. Entsiklopedicheskiy sotsiologicheskii slovar [Encyclopedic Sociological Dictionary] / Pod obsch. red. Akad. RAN Osipova G.V. Moskva : ISPIRAN, 1995. 940 s. [in Russian].
5. Erikson E. (1996). *Identichnost: yunost i krizi [Identity: youth and crises]*. Moskva : Izdatelskaya gruppa «Progress», 344 s. [in Russian].